

Riikka Platonova

Nokkonen kehruukasvina

Riikka Platonova

Nokkonen kehruukasvina

© 2018 Platonova, Riikka

Taitto: Platonov, Simeon ja Platonova, Riikka

Kustantaja: BoD – Books on Demand, Helsinki, Suomi

Valmistaja: BoD – Books on Demand, Norderstedt, Saksa

ISBN: 978-952-80-0301-4

Sisällys

MISTÄ ON KYSYMYS?	6
NOKKOSTIETOA MENNEILTÄ AJOILTA	10
Kielitiedettä	10
Arkeologisia löytöjä Pohjois-Euroopasta	11
Vanhoja kirjallisia tietoja ulkomailta	13
Länsi-Siperian nokkoskulttuuri	16
Nokkonen kehruukasvina Suomessa ja Karjalassa	20
NOKKOSEN KERÄÄMINEN JA VARASTOINTI	24
NOKKOSEN MUOKKAUS KUIDUIKSI	28
Kuoriliuskojen käsittely	28
Keittomenetelmät	29
Muita menetelmiä	32
Myöhäissyksyn ja talven nokkoset	34
Varsien käsittely	36
Vesiliotus ja muut menetelmät	36
Loukutus, lihtaus ja harjaus	40
KEHRÄÄMINEN	46
Esivalmistelut	46
Värttinällä kehrääminen	50
Rukilla kehrääminen	52
LOPPUVIIITTEET	56
LÄHTEET	58

Nokkonen viihtyy rehevässä, typpipitoisessa maassa, tunkioilla, puukasojen vieressä, tienvarsilla... RP

MISTÄ ON KYSYMYS?

Nokkosesta saa maukasta ja terveellistä ruokaa, lääkintäaineksia, kauneudenhoitotuotteita, lannoitetta ja muitakin hyödyllisiä asioita. Tässä kirjassa keskitytään nokkoseen tekstiilimateriaalina. Kirja on käsityöläisiä ja muita asiasta kiinnostuneita varten tehty opas nokkoskuidun muokkauksesta ja kehräämisestä. Kirjassa neuvotaan luonnonvaraisen nokkosen kerääminen ja muokaus käsityömateriaaliksi. Taustatietojen yhteydessä mainitaan lyhyesti myös nokkosen viljelystä ja teollisesta muokkauksesta. Suomen lisäksi nokkosen tekstiilikäytön historiaa esitellään muualta Euroopasta ja Länsi-Siperiasta.

Saatuani joitakin vuosia sitten tietää, että nokkonen sisältää kehruukelpoisia kuituja, ryhdyin heti kokeilemaan niiden muokkausta. Nokkonen osoittautuikin mielenkiintoiseksi ja hiukan arvoitukselliseksi kasviksi, joka ei käytäydy aina samalla tavalla. Se on kuitukasvina tavallaan sekä helppo, että vaikea, ja tunnettu, mutta unohdettu. Nokkosta on helposti saatavilla, monilla kaupunkilaisillakin nokkospuska on usein vain muutaman askeleen päässä kotoa. Silti harva käyttää sitä hyödykseen, ja useimmat varovat visusti koskemasta siihen. Kuidun puhdistus on melko helppoa, mutta vaatii jonkin verran kärsivällisyyttä. Ominaisuuksiltaan nokkonen on erinomainen materiaali. Miksi se niin helposti joutuu unholaan?

Kuitukasvina nokkonen on ikivanha. Pohjois-Euroopassa se on ainoa merkittävä luonnonvarainen kuitukasvi, ja sitä käytettiinkin rihma-aineksenä ennen kuin pellavan, hampun ja puuvillan käyttö levisi pohjoiseen, ja nokkosen käyttö häipyi taka-alalle. Tekstiiliteollisuuden kehitys vaikutti asiaan myös, koska teollisuudessa hyödynnetään tietysti mieluiten koneiden kannalta helppoja kuituja. Tuotteiden hinnan ja saatavuuden puolesta teollisuus onkin hyvä asia, mutta toisaalta koneiden myötä käsityötaidot rapistuvat, ja nokkosen kaltaiset arvokkaat materiaalit unohtuvat. Lähinnä vain pula-aikoina vanhoja aineksia ja taitoja on otettu uudelleen käyttöön.

Kehitys ei ole kuitenkaan mikään ”setä”, joka osaa näyttää aina parhaan mahdollisen suunnan, vaan se kulkee ihmisten valitsemissa reittejä. Jokainen itsenäinen ihminen päättää itse, mihin aikansa kuluttaa, mitä suosii ja minkä unohtaa, mahdollisuuksiensa rajoissa, ja siten vaikuttaa kehityksen kulkureitteihin. Kehityksen tulisi tuottaa edistystä, mutta ainakin käsityötaidot ovat taantuneet ja tärkeän tiedon säilymisessä on tapahtunut muistikatkoksia. Menneisyyden käsityösaavutuksia katsellessa kokenutkin nykyajan käsityön harrastaja voi tuntea itsensä äkkiä lähes poropeukaloksi. Vuosikymmenten takaisiin taitajiin verrattuna meiltä tuntuu usein puuttuvan materiaalin tuntemusta, työhön keskittymistä, suunnittelutaitoa, harjoittelua ja kokemusta.

Kysymys on siis nokkosen ominaisuuksiin perehtymisestä ja käsityötaitojen kehittämisestä. Tavoitteenani on päästä edes hiukan osalliseksi esivanhempien luonnontuntemuksesta ja taitavuudesta. He tiesivät, osasivat ja ymmärsivät monia tarpeellisia asioita, joita suora muistitieto ja vanhemmilta oppiminen eivät enää tarjoa meille.

Luonnonvaraisessa nokkosessa on kuituja prosentuaalisesti huomattavasti vähemmän kuin esimerkiksi pellavassa, mutta silti yllättävän paljon. Kuidut ovat vahvoja ja silkkimäisiä. Nokkostekstiili on ominaisuuksiltaan lämpimämpää ja pehmeämpää kuin pellava, eikä rypisty yhtä helposti. Eri lähteistä on tietoja, että nokkoskangas lievittää tai jopa parantaa kipua. Nokkoskuidusta kerrotaan myös, että se ei homehdu.

Nokkosta on helppo hankkia, koska se kasvaa yleisesti koko Suomessa. Yksinkertaisimmillaan nokkosen muokkaus kuiduiksi ja kehruu onnistuvat hyvin vähäisin työvälinein ja ilman rahallisia sijoituksia. Luonnonvaraisen nokkosen hyödyntäminen ei vaadi viljelytoimenpiteitä eikä myrkkyyä, eikä kuidun muokkaaminen käsityömenetelmin vaadi välttämättä vettä. Kuka tahansa voi noukkia rihma-ainekset omin käsin ojan pohjalta, muokata niistä lankaa

ja valmistaa itselleen vaatteen. Käsityö valmistuu hitaasti, mutta siinä on arvoja, joita kone ei pysty mitenkään saamaan aikaan. Nokkonen sopiikin erityisesti ilman koneita tehtävän käsityön materiaaliksi.

Nokkoskuidun teollisessa muokkauksessa on sen sijaan ongelmia, jotka toivottavasti pystytään pian ratkaisemaan ihmisen ja muun luonnon kannalta miellyttävällä tavalla. Jo pitkään on ollut saatavissa teollisuuden käyttöön ja lostettuja viljeltyjä nokkoslajikkeita, joissa kuitua on runsaammin kuin luonnonvaraisessa nokkosessa.

Olen kokeillut erilaisia nokkoskuidun muokkausmenetelmiä ja pääasiassa kokeilujeni pohjalta kirjoittanut kirjan käytännöllisen osuuden. Keittomenetelmää koskevat tiedot perustuvat enimmäkseen helsinkiläisen tekstiilisuunnittelija artenomin Ritu Kokkolan antamiin tietoihin. Kirjatieto on tukenut omien kokeilujeni tuloksia. Historiaa käsittelevässä osassa tiedon lähteinä ovat kirjallisuuden lisäksi sanoma- ja aikakauslehdet, käsikirjoitus-, kysely- ja kuva-aineisto, sekä museoesineet ja -tekstiilit.

Nokkosta ja sen sukulaiskasveja kasvaa lähes kaikkialla maailmassa. Suomessa kasvaa kaksi nokkoslajia, isonokkonen (latinaksi *Urtica dioica*), ja rautanokkonen (*Urtica urens*). Pohjois-Suomessa harvinaisena kasvava pohjannokkonen eli Lapin nokkonen (*Urtica dioica sondenii*) on isonokkosen alalaji, jolla ei ole poltinkarvoja. Isonokkonen on yleinen koko Suomessa. Pääpiirteiltään se on hyvin tuttu kasvi: sen kaikissa vihreissä osissa on poltinkarvoja, lehdet ovat ohuet ja sahalaitaiset, ja pienet, vihreät kukat ilmaantuvat pitkiin terttuihin keskikesällä. Varsi on puumainen, neliskulmainen ja ontto. Isonokkonen voi nimensä mukaisesti kasvaa hyvinkin isoksi, jopa yli kahden metrin mittaiseksi, jos maaperä ja muut olosuhteet ovat suotuisat. Myös lyhytkasvuinen rautanokkonen kasvaa koko Suomessa. Se on vielä polttavampi kuin isonokkonen. Ulkomaiden nokkoshistoriaa käsitteleviä tietoja lukuunottamatta tässä kirjassa nokkosella tarkoitetaan pääsääntöisesti isonokkosta, koska se on Suomessa parhaiten saatavilla oleva ja hyödynnettävä nokkoslaji.

Kiitos Suomen kulttuurirahaston Etelä-Savon rahastolle, joka myös apurahan nokkoskuidun tutkimiseen ja kirjan kirjoittamiseen Suur-Savon Sähkön rahastosta! Kiitokset myös kaikille mahdollisille tahoille, jotka ovat avustaneet kirjaan liittyvässä työskentelyssä!

Ruusun päivänä 4.5.2018,

Riikka Platonova

Isonokkonen (Urtica dioica). Nokkonen kukkii juhannuksen tienoilla. Nokkonen on kotiutunut kautta aikojen ihmisen asuttamille paikoille. Vielä pitkään sen jälkeen kun asuinrakennukset ovat hävinneet, vanhan pihan nokkoskasvustot kertovat paikan menneisyydestä. RP

NOKKOSTIETOA MENNEILTÄ AJOILTA

Nokkosen käytön historiaan voi tutustua monenlaisten lähteiden avulla. Kirjallisuus, arkistoaineistot ja museokokoelmat valottavat aihetta eri puolilta. Heti aluksi on mielenkiintoista tarkastella, mitä sana *nokkonen* pitää sisällään. Tutkimalla nokkosen kielihistoriaa vaikka vain pintapuolisesti pääsee käsiksi nokkosen ominaisuuksiin ja käyttöön kehruukasvinakin.

Kielitiedettä

Suomen kielen *nokkonen* pohjautuu ilmeisesti substantiiviin *`nokka´* ja verbiin *`nokata´*, eli *`iskeä nokalla´*, *`pistää´*. Kokemuksena nokkosen polttaminen muistuttaakin hyönteisen pistämistä tai jopa käärmeen puremista. Etelä- ja Keski-Suomessa *nokkonen* on ollut vanhastaan käytössä puhekielessä. Suomen kirjakielessä se esiintyi ensimmäisen kerran vuonna 1637 ilmestyneessä Ericus Schroderuksen sanakirjassa, ja murteellinen rinnakkaismuoto *nokulainen* löytyy jo 1500-luvulta Mikael Agricolan teksteistä. Yleiskieleen *nokkonen* vakiintui 1800-luvulla muunmuassa Elias Lönnrotin kasvikirjan myötä.¹

Eri puolilla Suomea nokkosta on kutsuttu monilla eri nimillä. Kaakois-Suomessa muita nimityksiä ovat esimerkiksi edellä mainittu *nokulainen* ja *nokilainen*, Lounais-Suomessa *nukuliainen*, *mokkonen*, *mukkonen*, *mukuliainen* ja Lavansaarella *muklahainen*. Pohjois-Suomessa, Keski-Pohjanmaalla ja paikoitellen Lounais-, Keski- ja Itä-Suomessa sekä Kannaksella ja Inkerissä tavaataan eri muodoissaan *polttiainen*, *polttarainen*, *poltikkainen* ja *polttikas*. Itä-Suomessa on ollut käytössä yleisesti ja Länsi-Suomessakin paikoitellen *viholainen*, *vihulainen* ja muita samantapaisia nimityksiä.²

Raja- ja Itä-Karjalassa nokkosen nimityksiä ovat *tšiilahaine*, *tšiiloi*, *šehl'ist* ja muita samantapaisia sanoja, jotka saattavat olla lainasanoja venäjästä (*шило`naskali´*, *шилистыя`neulat´*, *`okaat´*, *жилять*, *жильнуть`pistää´*, *`pistellä´*). Karjalasta Vuokkiniemeltä tiedetään myös sana *tuliheinä*.³

Karjalan kielen sanakirjan toimittaja Leena Joki kertoo, että karjalan-kielinen nokkossana voisi olla alkuperältään myös kuvaileva, koska se muistuttaa sanaa, joka kuvaa veden kiehumisesta lähtevää ääntä *tšihissä`sihistä´*, ja myös piikikkyyttä kuvaavaa sanaa *tšiihakka*.⁴ Kuumuuteen ja polttamiseen sana voi hyvin liittyä, vaikka kiehumisääni onkin pikemminkin huminaa ja porinaa; siihenä syntyy veden osumisesta kuumaan alustaan tai esineeseen. Mainittakoon vielä, että viron kielellä nokkonen on *nöges*, *nögene* ja unkariksi *csalán*.

Kielitieteilijä Heikki Paasonen tutki suomalais-ugrilaisia kieliä ja vertaili niitä keskenään 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Tutkimusten perusteella hän arveli, että suomen kielen sana *pellava* on tarkoittanut aikaisemmin nokkosta. Tietyillä suomensukuisilla kansoilla on eri kieliasuissaan *pellava*-sanaa muistuttavia kuitukasvien nimityksiä, jotka tarkoittavat joko nokkosta tai hampppua tai molempia, esimerkiksi mansin kielen *ponäl* ja mordvan *palaks*.⁵ Nykysuomen etymologisen sanakirjan mukaan sanojen yhteys on kuitenkin

Nokkosesta saa maukasta ja terveellistä ruokaa, lääkintäaineita, kauneudenhoitotuotteita, lannoitetta ja muitakin hyödyllisiä asioita. Tässä kirjassa keskitytään nokkoseen tekstiilimateriaalina. Kuitukasvina nokkonen on ikivanha. Pohjois-Euroopassa se on ainoa merkittävä luonnonvarainen kuitukasvi, ja sitä käytettiin rihma-aineena ennen kuin pellavan, hampun ja puuvillan käyttö levisi pohjoiseen, ja nokkosen käyttö häipyi taka-alalle.

Kirja on käsityöläisiä ja muita asiasta kiinnostuneita varten tehty opas nokkoskuidun muokkauksesta ja kehräämisestä. Kirjassa neuvotaan luonnonvaraisen nokkosen kehrääminen ja muokkaus käsityömateriaaliksi. Taustatietojen yhteydessä mainitaan lyhyesti myös nokkosen viljelystä ja teollisesta muokkauksesta. Suomen lisäksi nokkosen tekstiilikäytön historiaa esitellään muualta Euroopasta ja Länsi-Siperiasta.

9 789528 003014